

ПРИПРЕДИКАТНІ ПОШИРЮВАЧІ ІЗ СЕМАНТИКОЮ СПОСОБУ ДІЇ ЯК ОБЛІГАТОРНІ КОМПОНЕНТИ РЕЧЕННЯ

*М. І. Степаненко, доктор філологічних наук, професор,
Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка
(Полтава, Україна)*

e-mail: myk_ivan@ukr.net

ORCID: 0000-0002-6727-1265

На тлі лінгвістичного вчення про мінімальну/поширену структурну схему речення з'ясовано валентний потенціал дієслів-предикатів, об'єднаних інваріантною семантикою «ставлення», «поведінка». Доведено, що вони мають відносну інформативну недостатність, отже, вимагають конкретизаторів, які реалізують значення способу дії або способу дії й об'єктності. Проаналізовано, зокрема, семантичну специфікацію кожного з основних носіїв валентності, умови входження їх до складу три- (*Sub + Praed + Adv qual*) і чотирикомпонентних (*Sub + Praed + Obj + Adv qual*) структурних моделей. Схарактеризовано можливі типи припредикатних конкретизаторів (означальних прислівників, прийменниково-відмінкових форм, підрядних частин складного речення), ідентифіковано їхню внутрішньосемантичну диференціацію, виявлено дію принципу лексико-семантичної вибірковості на рівні валентної рамки «дієслово-предикат + припредикатний поширювач зі значенням способу дії або способу дії й об'єктності». Установлено, що припредикатні поширювачі зі значенням об'єктності й способу дії, які функціують на правах обов'язкових компонентів, переводять досліджувані дієслова-предикати зі сфери відносної інформативної недостатності до сфери автосемантичності, тобто роблять інформативно коректним зміст речень, в основі яких лежать структурні моделі *Sub + Praed + Adv qual*, *Sub + Praed + Obj + Adv qual*.

Ключові слова: дієслово-предикат, дієслова з інваріантною семантикою «ставлення» (поведінка), припредикатний об'єктний поширювач, припредикатний поширювач зі значенням способу дії, обов'язковий поширювач, означальні прислівники.

Актуальність. Компоненти, що формують семантико-синтаксичну структуру речення, функціують на засадах облігаторності й факультативності. Облігаторні конституенти вносять до значеннєвого обсягу речення релевантну інформацію, тобто ту, без якої воно не може існувати й вилучення якої спричиняє його інформативну некоректність. Необов'язкові компоненти розширюють, оновлюють основний зміст речення. Елімінавання їх, проте, не породжує інформативної некоректності. У зв'язку з цим розрізняють мінімальну й поширену схеми речення. Мінімальна схема речення передбачає лише ті компоненти, які виконують конститутивну роль, тобто беруть безпосередню участь у формуванні його семантики. Схема, про яку йдеться, може мати такі конкретні вияви: *Sub + Praed* (*Іде дощ; Батько господарює; Діти граються*), *Sub + Praed + Exр* (*Бійці розташувалися за лісом; Син намалював картину; Сусід подарував гостеві книгу*). Поширена схема речення передбачає, крім обов'язкових, факультативні компоненти, склад яких може поповнюватися. Конкретну її репрезентацію можна представити так: *Sub + Praed + Exр₁ + Exр₂... + Exр_n* (*Цілу ніч в селі йшов дощ; Батько вправно господарює в хаті й на городі; Діти довго граються на подвір'ї під грушею; Бійці вчора зручно розташувалися під лісом край села; Син намалював батькові картину з життя рибалок; Сусід вже давно від щирого серця подарував на знак вдячності гостеві книгу про міфи Давньої Греції*).

Компонентну структуру речення програмує передусім предикат. Обов'язковість припредикатних поширювачів зумовлена його планом змісту, морфемною будовою, а вже потім загальними умовами висловлення. У складі лексем, які здатні заповнювати позицію *Praed*, вирізняються ті, що мають абсолютивне значення, і ті, які реалізують релятивне значення. Перші можуть поширюватися залежними компонентами, а можуть уживатися без них, тоді як другі вимагають заповнення позиції після них іншими конституентами з

конкретно визначеною або жорстко не регламентованою формально-граматичною структурою. Так, дієслово *стежити* («пильно спостерігати за ким-, чим-небудь») [5, т. 9, с. 680] вимагає облігаторного об'єктного поширювача за *ким-, чим-небудь* (*Левко стежив за пароплавом, поки не сховається за лісом ліхтарик на щоглі* (О. Десняк)), а дієслово *дбати* («виявляти старання, турботу») [5, т. 2, с. 215] – одного з двох можливих обов'язкових об'єктних поширювачів – *про кого – що, за кого – що* (– *Божя тварина любить, щоб дбали за неї* (М. Коцюбинський); *Як дбали про добробут мешканців Володимир-Волинського району у 2018 році?* (Інтернет-ресурс)). Дієслова з ідентифікувальною семою 'займати місце, розміщуватися де-небудь' (*розташуватися, розміститися, оселитися, отаборитися*) програмують один із можливих або кілька поліфункційних щодо формально-граматичної будови поширювачів – ЗА + Ninst, ПЕРЕД + Ninst, БІЛЯ + Ngen, НЕПОДАЛІК (ВІД) + Ngen, ВИЩЕ (ВІД) + Ngen, КРАЙ + Ngen та ін., напр.: *Оркестр розташувався перед сценою* (Ю. Збанацький); *Взвод молодшого лейтенанта Федоренка розташувався край дороги в густім ялиновім лісі* (Я. Качура); *Вся сім'я знала вже, чого має сподіватися, й розташувалась під хатою* (М. Коцюбинський).

На вибір припредикатного поширювача, як було сказано, впливає морфемна будова основного носія валентності. Особливо виразно це простежено на рівні конструкцій із придієслівним локативним поширювачем. Префікси З-/ІЗ-/ЗІ-/ІЗІ-/ЗО-/С-/ІС-, ВІД-/ВІДІ-/ОД-/ОДІ- зумовлюють появу обставинного поширювача із семантикою «вихідний пункт руху», префікси ВИ-, ЗА-, В-/У-/ВВІ-/УВІ-, ДО-/ДІ-, ПІД-/ПІДІ-/ПІДО-, ПРИ-, РОЗ-/РОЗІ-, ВІД-/ВІДІ-/ВІДО-/ОД-/ОДІ- – обставинного поширювача із семантикою «кінцевий пункт руху», префікси ПЕРЕ-, ПРО- – обставинного поширювача зі значенням «шлях руху», префікси РОЗ-/РОЗІ-, О-/ОБ-/ОБІ- – обставинного поширювача із семантикою «місце дії». Пор.: *Юстина відбігла від хати* (М. Павлик); *Вони зліталися з різних сторін* (М. Стельмах); *...розбігаються дороги в усі кінці світу* (О. Довженко); *Степан вийшов за сад* (М. Стельмах); *Галина ... пройшла ... через скверик* (В. Собко); *Перепливу [я] через річку!* (Г. Чубач); *Розсіялись зорі По чудеснім, безконечнім, Блакитнім просторі* (М. Вороний); *Та навкруг того села обійшла [вона]* (Українська народна творчість).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У лінгвістиці опису речень приділено значну увагу: Й. Ф. Андерш, Н. М. Арват, І. Р. Вихованець, А. П. Грищенко, А. П. Загнітко, Н. Л. Іваницька, О. С. Мельничук, М. Я. Плющ, В. А. Белошапкова, В. В. Богданов, Г. О. Золотова, П. О. Лекант, О. І. Москальська, І. П. Распопов та ін. Виняткової актуальності набула проблема аналізу речення як багаторівневої структури, зокрема встановлення симетрично / асиметричних відношень між його формально-граматичною та семантико-синтаксичною будовою, між планом змісту предиката, який «задає» будь-якому реченню достатньої або недостатньої інформативності, і його валентним потенціалом. Питання функціонування припредикатних компонентів на засадах облігаторності / факультативності не знайшло однозначного витлумачення, воно потребує суттєвої конкретизації з огляду на семантичну, а почасти й морфемну, структуру дієслівного предиката, який сам по собі програмує «відчуття неповноти висловлення» й вимагає появи припредикатних поширювачів [4, с. 21].

Об'єктом пропонованого дослідження є речення з обов'язковим припредикатним поширювачем, що має семантику способу дії. На формально-граматичному рівні йому відповідає обставина способу дії. Склад дієслів, які здатні заповнювати предикатну позицію речень структурної моделі Sub + Praed + Adv qual, обмежений. Це, зокрема, вербативи з інваріантними значеннями «ставлення» (*ставитися / поставитися, підходити, поводитися* [з ким], *обходитися* [з ким], *приймати*) та «поведінка» (*поводитися / поведеться / поводити себе, триматися, держатися, чинити, обходитися*). Усі вони на рівні речення виявляють інформативну недостатність, отже, потребують облігаторних уточнювачів у вигляді

припредикатних членів. Окремі з них здатні експлікувати додаткові значеннєві відтінки, що може впливати на їхні валентні можливості.

Мета наукової роботи – з'ясування взаємодії формально-граматичної й семантичної валентності у структурі речень із правобічними поширювачами, що передають значення способу дії.

У процесі дослідження використано як основний **метод лінгвістичного опису** – для інвентаризації й систематизації засобів експлікування семантики способу дії. Застосовано також **елементи 1) опозиційного аналізу** – для структурування системи опозицій на рівні валентної рамки «предикат+ правобічний конститuent», 2) **сємно-компонентного аналізу** – для характеристики лексико-семантичного складу конструктивних позицій описуваних речень.

Результати дослідження та їх обговорення. У складі дієслів з інваріантною семантикою «ставлення» функційне ядро утворює лексема *ставитися / поставитися*. Вона досить виразно експлікує таке конкретне значення, як «виявити певне ставлення до кого-, чого-небудь» [5, т. 9, с. 633; т. 7, с. 366], й інтенційно зорієнтована на сполучуваність із двома поширювачами, один із яких реалізує семантику об'єктності, а другий – способу дії. Отже, дієслово *ставитися / поставитися* заповнює предикатну позицію речень чотирикомпонентної структури Sub + Praed + Obj + Adv qual. Конкретним репрезентантом об'єктності є прийменниково-іменникова форма ДО + N gen. Її конституюють разом із первинним прийменником субстантиви – назви істот та неістот за різними ономасіологічними характеристиками, напр.: *На господі у себе Чайченко такий самий небалакливий, як і в людях, мати ж його дуже ласкаво і привітно до всіх ставилась* (Марко Вовчок); *Торонський... упереджено ставився до Франка...* (П. Колесник); *...Люди до нас прихильно ставляться...* (М. Слабошпицький); *Українці добре ставляться до Росії?* (Інтернет-ресурс); *...майже всі присутні на засіданні ... упереджено поставилися до нього* (І. Ле); *Ярема узяв хліб, з вдячністю глянув на незнайомих людей, які до нього так ласкаво поставилися* (І. Кочерга); *І зовсім довірливо поставилась вона до частого гостя...* (Є. Кротевич); *Він робив більше, ніж обіцяв: не тільки спокійно, але й гумористично ставився до сказаного їй чоловіком* (Ю. Шовкопляс); *...Параска Семенівна несхвально на початку поставилась до машини...* (Ю. Яновський). Щодо семантики способу дії, то її частіше реалізують означальні прислівники, зрідка прийменниково-іменникові форми (З/ЗІ/ІЗ + N inst, БЕЗ + N gen та ін.), напр.: *До виступу свого він ставився якнайважніше* (А. Головка), *Вітчим і тепер доброзичливо ставився до свого пасинка, вряди-годи допомагав йому то тим, то сим* (П. Колесник); *...Федір Данилович справді сумлінно ставився до виконання обов'язків і в високому компартійному кріслі* (М. Слабошпицький); *...він [Олександр Антіпов] індиферентно ставився до гасел Партії регіонів про другу державну мову – російську і не маніпулював цим питанням* (Інтернет-ресурс); *До таких типів Козаков ставився з презирством* (О. Гончар); *З глибокою любов'ю і тонким розумінням ставились до українського та російського фольклору поет-декабрист К. Рилєєв, російські революційні демократи Белінський, Чернишевський, Добролюбов* (М. Рильський), *...Леон же вважав цей п'ятачок такою ж візиткою міста, що й помпезний Музей астронавтики чи пішохідний міст через Віретет, перетинав його без поспіху, ніздрі пальцями не затуляв і до «дворян» ставився без презирства* (В. Врублевський).

Квалітативні прислівники «виражають ті відношення, які встановлюються внаслідок вживання лексичних значень прикметників у придієслівній позиції» [3, с. 302]. Процес утворення відприкметникових означальних прислівників «починається з того, що значення якісних прикметників змінюють свою присубстантивну формально-синтаксичну позицію на придієслівну. Далі нейтралізується словозмінна сутність прикметникових закінчень, які вказували на несамостійний характер граматичних категорій роду, числа та відмінка. Їх замінює спеціальний дериваційний суфікс **-о**, **-е**, унаслідок чого багатформний прикметник із властивими йому граматичними ознаками перетворюється

на одноформний морфологізований прислівник із повністю нейтралізованими морфологічними категоріями вихідного для нього прикметника» [3, с. 303] (пор.: [2, с. 186–187]). Семантична природа означальних прислівників, що займають переважно переддієслівну позицію, досить неоднорідна. Власне, вони можуть поставати на базі всіх семантичних типів якісних та окремих типів відносних прикметників.

З дієсловом *ставитися / поставитися* сполучаються адвербативи із загальною або чітко конкретизованою позитивною чи негативною якісною оцінкою, напр.: *Петро ставився до людей добре (привітно, прихильно, ласкаво); Семен ставився до косарів погано (жорстоко, зухвало, упереджено); Учитель ставився до виконання своїх обов'язків сумлінно (відповідально, запопадливо); Лікар ставився до нової системи лікування холодно (байдуже, апатично)*. Валентне ядро серед квалітативних прислівників структурують лексеми, що утворювалися на основі якісних антропонімічних прикметників, зокрема тих, які вказують на риси характеру людини. Для них природним є побутування в реченнях з об'єктним поширювачем, структурованим за участю прийменника ДО й іменника – найменування особи. У синтаксичних конструкціях з об'єктним компонентом ДО + іменник на позначення неособи позицію Adv qual регулярно заповнюють прислівники, сформовані на базі неантропонімічних прикметників із чітко маркованою аксіологією.

Спектр придієслівних поширювачів зі значенням способу дії доповнюють прислівники, що передають порівняльно-уподібнювальне значення (*по-батьківськи, по-європейському, по-особливому, по-нашому*), напр.: *Просто по-материнськи вони ставилися до всіх, хто відгукувався на цю пропозицію* (Інтернет-ресурс); *Чому діти по-особливому ставилися до свята Іллі?* (Н. Демчук).

Розширюють розряд якісних адвербативів як репрезентантів значення способу дії в реченнях структурної моделі Sub + Praed + Obj + Adv qual усталені вислови на взірць *як слід, як треба, як заведено, як належить, як годиться*, що мають статус семантичних корелятивів, напр.: *Син ставився до матері як треба; Боєць ставився до виконання обов'язків як годиться*.

Нарешті, до можливих поширювачів дієслова *ставитися*, які надають йому статусу автосемантичності, належать підрядні речення способу дії, якості, напр.: *Офіцер ставився до бійців так, що вони не відчували великої різниці між ним і собою; Він ставився до полонених, наче до загнаних звірів*. Співвідносне слово *так* посилює потребу обов'язкової змістової конкретизації головної частини одного з типів аналізованих речень.

В окремий тип об'єднано стверджувальні й частковопитальні речення з препозитивним означальним прислівником *як*. Вони найчастіше функціують як заголовки й мають будову двоскладного (зрідка) або односкладного інфінітивного чи безособово-інфінітивного (частіше) речення, напр.: *Як ми повинні ставитися до інших* (Інтернет-ресурс); *Як ставитися до себе і до людей* (Інтернет-ресурс); *Як треба ставитися до літніх людей* (Інтернет-ресурс); *Як Ш. Фур'є ставився до приватної власності?* (Інтернет-ресурс); *Як Ісус ставився до політики?* (Інтернет-ресурс); *Як Гомер ставився до війни???* (Інтернет-ресурс); *Як ставитися до критики?* (Інтернет-ресурс); *Як слід ставитися до хліба?* (Інтернет-ресурс).

Дієслово *поводитися / повестися* реалізує значення «ставитися до кого-небудь, тримати себе з кимось яким-небудь чином» [5, т. 6, с. 689; с. 645] тоді, коли одночасно з поширювачем способу дії детермінує об'єктний поширювач, утворений за допомогою первинного прийменника З / ЗІ / ІЗ та іменників в орудному відмінку, які номінують істот за різними характеристиками, напр.: *Михайло ... не досить гостинно повівся з Федоровим посланцем, почав стягувати з нього керую, запрошував сидати* (Ю. Збанацький); *Нута був спокійний, любив жарти і кпини, а з робітниками поводився, як з добрими сусідами* (І. Франко). Аналогічну валентну організацію мають речення з дієсловом-предикатом *обходитися / обійтися*, що реалізує семантику «виявляти своє ставлення до кого-небудь у поводженні з ним» [5, т. 5, с. 601; с. 506], напр.:

Він [Максим Горький] *ласкаво обійшовся з ним* [Янкою Купалою], обняв за плечі і посадив з собою поряд (П. Тичина); *З Мелашкою обійшлась інакше*: вона одразу почастивала її полином (І. Нечуй-Левицький); *Ми посвідчимо, як вони з тобою обходилися!* (І. Франко). За типом конкретних репрезентантів значення «спосіб дії» аналізовані речення не відрізняються від синтаксичних конструкцій, у яких роль основного носія валентності виконує вербатив *ставитися / поставитися*.

Дієслово *підходити* реалізує досліджувану семантику спорадично. Експліковане ним конкретне значення «виявляти своє ставлення до чого-небудь, оцінюючи» [5, т. 6, с. 522] є лексико-семантичним варіантом плану змісту «приступати до чого-небудь, братися за яку-небудь справу» [там само], напр.: *Мій батько до оцінки по поведінці підходив адміністративно й об'єктивно* (О. Ковінька); *Автори розділів, присвячених пісні, частівці й коломийці, більш вимогливо підійшли до питання художньої цінності сучасної народної творчості* (ж. «Вітчизна»). Із предикатними лексемами *ставитися / поставитися, поводитися / повестися* [з ким] предикатну лексему *підходити* споріднює те, що вона, по-перше, функціонує на правах заповнювача позиції Praed у складі чотирикомпонентної структури Sub + Praed + Obj + Adv qual, по-друге, виявляє подібність на рівні експлікаторів позиції Adv qual. Специфіка описуваних синтаксичних конструкцій полягає в тому, що вони запрограмовані на реалізацію не загального, а конкретизованого типу оцінки. Щодо формально-граматичної будови припредикатного поширювача зі значенням об'єктності, то він такий же, як і в позиції при дієслові-предикаті *ставитися / поставитися*.

Дієслово *приймати*, як й інші вербативи, об'єднані інваріантним значенням «ставлення», функціонує у складі чотирикомпонентної будови Sub + Praed + Obj + Adv qual. Реалізована ним семантика «виявляти своє ставлення до кого-, чого-небудь» є лексико-семантичним варіантом плану змісту, «сприймаючи що-небудь, реагувати певним чином» [5, т. 7, с. 623], напр.: *Захоплено [нас] приймає зал* (Л. Дмитерко); *Його [князя] теж непокоїла думка: як прийме світ його Sophie?* (Леся Українка); *Київ приймав церкву Софії дивуванням і захопленням* (П. Загребельний). Від проаналізованих вище синтаксичних конструкцій речення з дієсловом-предикатом *приймати* відрізняється тим, що репрезентант семантики способу дії може функціонувати у вигляді іменникової словоформи Ninst.

Валентне ядро речень трикомпонентної структурної моделі Sub + Praed + Adv qual, у яких предикатну позицію обіймають дієслова з інваріантною семантикою «поведінка», становить лексема *поводитися / повестися / поводити себе*. Утворювані синтаксичні конструкції «повідомляють про якісний характер дії або спосіб її протікання» [1, с. 99]. Аналізуючи значення «дотримуватися певної поведінки, діяти якимсь чином» [5, т. 6, с. 689; с. 645], вербатив *поводитися / повестися / поводити себе* вступає в регулярні семантико-синтаксичні зв'язки з прислівниками способу дії. Рідше програмовану ним синтаксичну позицію справа заповнює прийменниково-відмінкова форма З / ЗІ / ІЗ + Ninst, причому досить часто вирізнені припредикатні поширювачі перебувають між собою у відношенні ізофункційності, пор.: *Він поводився гідно* (Інтернет-ресурс) – *Хлопець поводився з гідністю, тобто не принижувався* (Інтернет-ресурс).

Із семантичного погляду якісно-означальні припредикатні адвербативи неоднорідні. З-поміж них вирізнено ті, що репрезентують загальну позитивну або негативну оцінку (*гарно, погано*), і ті, які реалізують семантично специфіковану ознаку (*гідно, достойно, мужньо, толерантно, зухвало, бездушно*). Основною базою для творення останніх послужили прикметники, що передають риси характеру людини, її морально-етичні, інтелектуальні якості, духовний світ (*вulgарний – vulgарно, гордий – гордо, гордовитий – гордовито, делікатний – делікатно, зухвалий – зухвало, нікчемний – нікчемно, бездушний – бездушно, розумний – розумно, інтелігентний – інтелігентно, тактовний – тактовно, чванькуватий – чванькувато, чемний – чемно*), а також виділюваність (*дивний – дивно, смішний – смішно, специфічний – специфічно, унікальний – унікально*), підпорядкованість, залежність, ієрархію (*владний – владно, незалежний –*

незалежно), рівність, подібність, відмінність, відповідність (адекватний – адекватно, відповідний – відповідно), напр.: Проте [хлопець] **поводився чемно, скритно**, не задирався, як то буває (В. Лис); [Бабуся:] **Ти ж, Песіку, поведься чемно**, щоб нам усім було приємно (О. Олесь); У суді щодо справи ... ГРУшників зачитують документи на бланках «ЛНР»: «Єрофеев служив у Луганській народній міліції, **поводився мужньо і Пугачова не вбивав**» (Інтернет-ресурс); **Дуже гарно говорив [кіт], Та поводився зухвало** (Д. Павличко); **Між парубками він поводився з висока** (Панас Мирний); **Він був п'яний і поводився непристойно** (М. Кідрук); ...**хто поводився нікчемно**, той залишиться нікчемою (Інтернет-ресурс); **В юності Михай поводився безумно і легковажно**, але потім вирішив стати розважливым і зайнятися політикою (Інтернет-ресурс); **А коли опинився на ній [посаді секретаря ЦК КПУ], то повівся не так, як від нього вимагали Брежнєв і Сулов** (М. Слабошпицький).

Аналізовані вербати виближуються з дієсловами-предикатами, що реалізують інваріантну семантику «ставитися», за такими характеристиками: 1) вони регулярно детермінують не лише якісно-означальні прислівники, а й адвербати способу дії, які передають порівняльно-уподібнювальне значення, що здатне набувати яскраво вираженого позитивного або негативного відтінку, напр.: **Записав у гурток, то хай по-товариському поводить себе!** (С. Васильченко); **А опришок ... поводився зовсім не по-розбійничому: ні словом, ні рухом не налякав Марусі** (Г. Хоткевич); **Чому так по-варварськи поводить себе керівництво Російської Федерації?** (В. Матвієнко); 2) роль правобічного квалітативного компонента при них можуть виконувати фразеологізовані сполуки на зразок **як треба, як годиться, як слід**; 3) вони активно функціують у складі частковопитальних чи стверджувальних односкладних інфінітивних або безособово-інфінітивних та двоскладних речень, що побутують зазвичай як заголовки. Ці синтаксичні конструкції можуть містити, крім обов'язкового квалітативного компонента, репрезентованого прислівником **як**, облігаторні об'єктні, локативні й темпоральні конститuentи, напр.: **Як поводити себе з працівниками міліції?** (Інтернет-ресурс); **Як поводитися на воді?** (Інтернет-ресурс); **Як поводити себе в суді?** (Інтернет-ресурс); **Як поводити себе під час розмови?** (Інтернет-ресурс); **Як треба поводити себе в Інтернеті в час війни?** (Інтернет-ресурс); **Як поводити себе учні на канікулах?** (Інтернет-ресурс); **Як поводитися на водоймі в літній час** (Інтернет-ресурс); **Як треба поводити себе в соцмережах під час критичних ситуацій** (Інтернет-ресурс); **Як поводити себе рибалки на льоду** (Інтернет-ресурс).

У відношенні семантичної й валентної спорідненості з дієсловом-предикатом **поводитися / поведися / поводити себе** перебуває вербатив-предикат **триматися**, що експлікує переносне для нього значення «поводити себе, діяти певним чином» [5, т. 10, с. 263], напр.: **Ейдер тримається гідно й мужньо** (Інтернет-ресурс); **Тримається** [Іван Ярош] **упевнено, навіть підкреслено упевнено** (А. Головка); **Володя Терещенко тримається гідно, читає книжки...** (Інтернет-ресурс); **Але наляканий хлопчик тримався достойно...** (Інтернет-ресурс); **Він тримався по-чоловічому** (Інтернет-ресурс); **Військовополонені трималися з гідністю...** (Інтернет-ресурс). Специфіку дієслова **тримати** визначає те, що воно програмує припредикатний поширювач, виражений прислівником або прийменниково-відмінковою формою **З / ЗІ / ІЗ + Ninst**, із виразно заманіфестованою позитивною або негативною аксіологією.

Із щойно розглядуваним дієсловом-предикатом максимальну семантичну і валентну спорідненість виявляє вербатив-предикат **держатися**. Для нього значення «поводитися, триматися певним чином» [5, т. 2, с. 250] не основне. Воно є лексико-семантичним варіантом плану змісту «надавши певного положення тілові, зберігати його; стояти в якій-небудь позі» [там само]. Аналізовані речення зосереджені головню в розмовному та художньому стилях, що зумовлено маркованістю (розм.) основного носія валентності, напр.: **Панна Апеля мовчала, держалась сухо...** (М. Коцюбинський); ... **патріарх Тихон до самої смерті держався гідно на своєму престолі** (П. Лисяк).

Предикатну позицію речень структурної моделі Sub + Praed + Adv qual можуть заповнювати й такі дієслова, як *чинити* та *обходитися*. Закріплене за вербативом *чинити* значення «поводитися певним чином; поступати згідно з яким-небудь принципом, правилами, настановами і т. ін.» [5, т. 11, с. 325] є лексико-семантичним варіантом плану змісту «робити що-небудь, займатися чим-небудь, здійснювати щось» [там само], напр.: *Та чи схочеш [ти] так чинити?* (А. Кримський); *У всьому він чинить так, як велить йому совість і власне сумління* (газ. «Літературна Україна»). Дієслово *обходитися*, актуалізуючи семантику «поводитися» [5, т. 5, с. 601], має таку ж валентну природу, як і вербатив *поводитися* [з ким], тобто воно функціює в складі чотирикомпонентної структурної моделі Sub + Praed + Obj + Adv qual, напр.: *Росія зухвало обходиться з українськими полоненими моряками* (Інтернет-ресурс); *А пан ... буде на неї дивитися з презирством і обходитися [з нею] з неповагою* (І. Котляревський).

Дієслова-предикати *триматися*, *держатися*, *чинити*, *обходитися* зближені з вербативом-предикатом *поводитися* / *повестися* / *поводити себе* тим, що не мають яких-небудь відмінностей стосовно формально-граматичної й лексико-семантичної природи програмованого ними компонента Adv qual.

Важливо наголосити, що якісно-означальні прислівники як заповнювачі позиції Adv qual досить часто вступають у семантико-синтаксичні зв'язки з квантитативними компонентами, які конкретизують реалізоване ними значення максимальною чи надзвичайно високою, мінімальною або надзвичайно низькою, помірною чи іншою кількісною характеристикою. Пор. окремі подані вище приклади з такими: *У свій час, імператор Кансі дуже поважно ставився до математичних знань* (Інтернет-ресурс); *І завжди він поводився бездоганно чемно* (Інтернет-ресурс); *...поводилися вони підкреслено чемно і значних проблем з львівськими вболівальниками не мали* (Інтернет-ресурс); *Він [Йосип Позичанюк] тримався дуже стримано, з ніким надто не зближувався і не шукав ширшого знайомства* (О. Тарновський).

Висновки та перспективи дослідження. Отже, дієслова-предикати з інваріантною семантикою «ставлення», «поведінка» інтенційно зорієнтовані на сполучуваність із правобічним компонентом, що має значення способу дії. Одні з них – *ставитися*, *поводитися* – вирізняє високий ступінь продуктивності, інші ж обмежені щодо вжитку. Усіх їх об'єднує подібність на рівні припредикатного члена, роль якого регулярно виконують означальні прислівники, ірегулярно – прийменниково-відмінкові форми іменника, зокрема ДО + Ngen і З/ЗІ/ІЗ + Ninst. Для дієслів з інваріантною семантикою «ставлення» типовим є програмування двох поширювачів (Obj, Adv qual), а для вербативів з інваріантним значенням «поведінка» – одного поширювача (Adv qual) (виняток у цьому зв'язку становить вербатив *обходитися*, який є конструктивним центром речень чотирикомпонентної структурної моделі Sub + Praed + Obj + Adv qual). Важливо вирізнити, по-перше, дію принципу лексико-семантичної селекційності, згідно з яким одні дієслова-предикати програмують значеннєво специфіковані, а інші – семантично немарковані адвербативи; по-друге, дію принципу ізофункційності, відповідно до якого припредикатні прислівники та іменники можуть заступати один одного. Правобічні поширювачі функціують на правах обов'язкових компонентів, отже, вони переводять аналізовані дієслова-предикати зі сфери відносної інформативної недостатності до сфери автосемантичності, тобто роблять коректним зміст речень, в основі яких лежать структурні моделі Sub + Praed + Adv qual і Sub + Praed + Obj + Adv qual.

Список використаної літератури

1. Андерш Й. Ф. Типологія простих дієслівних речень у чеській мові в зіставленні з українською. Київ : Наукова думка, 1987. 192 с.
2. Вихованець І. Р. Частина мови в семантико-граматичному аспекті. Київ : Наукова думка, 1988. 256 с.
3. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови: академічна граматики української мови. Київ : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 400 с.

4. Кацнельсон С. Д. К понятию типов валентности. *Вопросы языкознания*, 1987. № 3. С. 20–32.
5. Словник української мови. В 11 т. / ред. кол. : І. К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 2. 1971. 550 с.; Т. 5. 1974. 840 с.; Т. 6. 1975. 832 с.; Т. 7. 1976. 723 с.; Т. 9. 1978. 916 с.; Т. 10. 1979. 658 с.; Т. 11. 1980. 699 с.

References

1. Andersh, Y. F. (1987). Typologhiia prostykh diieslivnykh rechen u cheskkii movi v zistavlenni z ukrainskoiu [Typology of simple verb sentences in the Czech Language in comparison with the Ukrainian Language]. Kyiv : Naukova dumka (in Ukr.).
2. Vykhovanets, I. R. (1988). Chastyny movy v semantyko-hramatychnomu aspekti [Parts of speech in the semantic-grammatical aspect]. Kyiv : Naukova dumka (in Ukr.).
3. Vykhovanets, I. R., Horodenska, K. H. (2004). Teoretychna morfologhiia ukrainskoi movy: akademichna hramatyka ukrainskoi movy [Theoretical morphology of the Ukrainian Language: academic grammar of the Ukrainian Language]. Kyiv : Univ. vyd-vo «Pulsary» (in Ukr.).
4. Kacnelson, S. D. (1987). K poniatiiu tipov valentnosti [To the concept of valence types]. *Voprosy iazykoznaviia*, No 3, 20–32 (in Russ.).
5. Bilodid, I. K. (Ed.) ta in. (1970–1980). Slovnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian Language] v 11 t. (T. 2, 5, 6, 7, 9, 10,11). Kyiv : Naukova dumka (in Ukr.).

M. I. STEPANENKO. PREDICATE EXTENDERS WITH THE SEMANTICS OF THE MANNER OF ACTION AS OBLIGATORY PARTS OF A SENTENCE

Summary. Introduction. *With the linguistic doctrine of the minimal and extended sentence schemes as the theoretical background, the valency potential of the predicate verbs which are characterised by the identification semes «attitude» (to treat /to have treated, to approach, to behave with, to deal with [with someone], to accept) and «behaviour» (behave, hold, do, treat) is revealed. The object of the study is syntactic constructions with the obligatory predicate extender that possesses the semantics of the manner of action and corresponds to the adverbial modifier of the manner of action on the formal grammatical level.*

The purpose of the article is to find out the interaction of formal-grammatical and semantic valency in the structure of sentences with right-hand distributors which demonstrate the value of the manner of action.

Results. *It is proved that the distinguished basic valency carriers are informatively insufficient. They require the obligatory filling of the syntactic positions programmed by them with the morphological forms that are not strictly determined but have the strictly regulated meaning which can be subjected to internal semantic differentiation. This meaning is defined as the meaning of the manner of action or the meaning of simultaneously expressed the manner of action and the object of action. In particular, the semantic specification of each of the predicate verbs is analysed, as well as conditions for their obligatory inclusion into the sentences built upon the structural models Sub + Praed + Adv qual and Sub + Praed + Obj + Adv qual are discussed. The possible types of predicate extenders (descriptive adverbs, adverbs with the comparative meaning, phraseologized compounds that correlate semantically with attributive adverbs, prepositional forms, subordinate sentences with the meaning of the manner of action and the quality of action) are described in detail. The typology of meanings of these predicate extenders is developed, and peculiarities of their formal grammatical organization are characterized. Besides, the effect of the principle of the lexical-semantic selectivity on the level of the valency frame «predicate verb + predicate extender with the meaning of the manner of action or manner of action and the object of action» is disclosed. Furthermore, the degree of productivity of predicate verbs and, consequently, the degree of productivity of the sentences which they constitute is found out.*

Originality. *The analysed sentences are interpreted as a multi-level syntactical unit, the formal-grammatical and semantic-syntactic tiers of which are in symmetric-asymmetric determinative relationships.*

Conclusion. *It is proved that predicate extenders of the manner of action and the object of action that perform the function of the obligatory components help to transfer the predicate verbs from the sphere of relative informative insufficiency into the sphere of semantic self-sufficiency which results in making the content of the sentences based on the structural models Sub + Praed + Adv qual and Sub + Praed + Obj + Adv qual semantically appropriate.*

Key words: *predicate verb, verbs with the invariant semantics «attitude» (behaviour), predicate extender with the meaning of the object, predicate extender with the meaning of the manner of action, obligatory extender, descriptive adverbs.*

Надійшла до редакції 13.03.19
Прийнято до друку 25.03.19